

MOTIVACIYA MASHQALASINIŇ TEORIYALIŇ NEGIZLERI**Utegenova Mexriban Reyimbaevna**

Qanlıkòl rayonu mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw bòlimine qarashl
16-sanlı mekteptiñ psixologi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11638575>

Anotatsiya. Bul maqalada motivlerdiñ túrleri, motivatsiyaniñ ózine tánligi, olardiñ dúzilisi, olardı qalıplestiriwdiñ áhmiyetli faktorlari haqqında sóz etilgen.

Gilt sóz: psixologiya, motiv hám motivatsiya, psixikalıq jaǵday, qızıǵıwshılıq.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ МОТИВАЦИИ

Аннотация. В данной статье описаны виды мотивации, своеобразие мотивации, ее структура, а также важные факторы ее формирования.

Ключевые слова: психология, мотив и мотивация, психологическое состояние, интерес.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF MOTIVATION

Abstract. This article describes the types of motivation, the uniqueness of motivation, their structure, and the important factors of their formation.

Key words: psychology, motive and motivation, psychological state, interest.

Shaxstı úyreniwde psixologiyada hár qıylı jantasıwlar bar. Biraq, hámme anıqlamalarda pariqlır bar bolsada, olarda eñ tiykarǵı ózgesheligi sıpatında shaxstıń baǵdarlanıwshılıǵı esaplanadı. Bul túsiniktiñ hár qıylı anıqlamaları bolıp, mısalı «dinamikalıq tendentsiya» (S.L.Rubinshteyin), «mazmun jaratıwshı motiv» (A.N.Leont`ev), «ómirdegi tiykarǵı baǵdarlanıwshılıq»(B.G.Anańev). Kóbinese psixologiyada shaxstıń baǵdarlanıwshılıǵı turaqlı motivler jıyındısı bolıp, shaxstı xızmetke jol qorsetiwshi dep qaraladı.

Kópshilik ilimiy ádebiyatlarda baǵdarlanıwshılıq tiykarında qandayda bir jaǵdaydan ğarezsiz halda shaxstı baǵdarlawshı turaqlı motivler jıyındısı túsiniledi. Shaxstıń baǵdarlanıwshılıǵı hámme waqıtta sotsiallıq shartler menen baylanıslı bolıp, tárbiya dawamında qalipleseı.

Baǵdarlanıwshılıq – bul shaxstıń ózgesheliklerine aylanǵan ustanovkalar bolıp, olar hawas, tilek, umtılw, qızıǵıwshılıq, ideal, dúnyaqaras, isenim formalarında kórinedi. Bul formalardıñ negizinde xızmet motivleri jatadı. Joqarıda atap kórsetilgen formalardıñ hár birinde toktap ótemiz.

Birinshi, qalewler-bul rawajlanbaǵan, ápiwayı bolǵan, baǵdarlanıwshılıq tıñ biologiyalıq forması.

Psixologiyalıq kóz-qarastan bul psixikalıq jaǵday bolıp, ol dárejege bólinbenen, ańlanılmaǵan yaki jetkiliksiz ańlanılmaǵan zárúrlıktı kórsetedi. Qalew- ol ótkinshi qubılıs boladı, sebebi zárúrlık sónip qaladı yaamsa ańlanıp tilekke aylanadı.

Tilek - bul ańlanılǵan zárúrlık bolıp, anıq belgilengen qandayda bir náresege háwes etiw bolıp esaplanadı. Sonni aytıp ótiw kerek, ol jetkilikli dárejede ańlanılǵan bolıp, oyatıwshı kúshke iye. Ol keleshekkegi is-háreketler maqsetin hám rejeler ańlanıwın kúsheytiredi. Baǵdarlanıwshılıqtıń bul forması zárúrlıktıń ańlanılıwı hám onı qanaatlandırıw múmkin bolǵan jolları menen belgilenedi.

Qızıǵıwshılıq- qorshap turǵan ortalıqtı biliwdiń eń áhmiyetli oyatıwshı kúshi esaplanadı. Qızıǵıwshılıqtıń tuwrıdan-tuwrı ob`ektin ózine tartıwınan payda bolıwshı hám xızmet maqsetine jetiw ushın quralı sıpatında payda bolıwshı túrlerin ajratadı. Ańlanılǵan zárúrlıklerdin qızıǵıwshılıqta kórinetuǵın qosımsha qasıyeti olardıń turaqlıǵı esaplanadı. Sonday-aq shaxstın anıq belgilerine qızıǵıwshılıqtıń keńligi hám mazmunı kiredi. Qızıǵıwshılıq óz rawajlanıw dinamikasında intalıqqa aylanıwı múmkin. Bul qızıǵıwshılıq erk protsessiniń komponeti qosılǵanda júz beredi. İntalıq individtin belgilengen xızmetke baǵdarlanıwın xarakterleydi. İntalıqtıń negizinde anaw yamasa mınaw xızmetke turaqlı zárúrligi espalanadı yaǵnıy belgilengen xızmettin túrine qızıǵıw boladı. İdeal-bul qandayda obrazda hám qıyalında konkretlestirilgen qabiletin predmetli maqseti, yaǵnıy nege ol umtılsa, nege ol baǵdarlansa. Adam idealları insan dúnyaqarasının áhmiyetli xarakteristikası sıpatında júzege shıǵıp, yaǵnıy ol insannın ob`ektiv dúnyaǵa degen kóz-qarası, ondaǵı insannın ornı, ózine degen qatnası. İnsan dúnyaqarasında tek ǵana idealları emes, onıń qadriyatlar sisteması, biliw hám xızmet printsipleri sáwlelenedi.

İsenim - baǵdarlanıwshılıqtıń eń joqarǵı forması bolıp- shaxstı óz kózqarasları, printsipleri hám dúnyaqarasına sáykes túrde iytermelewshı motivler jıyındısı esaplanadı. İsenim negizinde shaxstı háreket etiwge iytermeleytuǵın ańlanılǵan zárúrlıkler jatadı, olar xızmetke degen motivatsiyanı qaliplestirip baslaydı. Motiv hám motivatsiya keń mániste minez – qulıq determinatsiyası sıpatında belgileniwine qaramay, kópǵana izertlewshiler olardı júdá tar mániste izertlep, ilimiy tárepten tekserdi, hátteki izleniwshiler shártsiz reflektor aktlarınıń muǵdarin, affektiv, stress hám ekspressiv reaksiyalardı olardıń sistemasına kirgizedi. Bir qatar psixologlar motiv hám motivatsiyani energetikÚ ruwhiy táreplerin óz – ara salıstıradi, izertlewshiler olardı tıp mánistegi energetik biokuwat aktivliginiń deregi sıpatında túsindirip, ruwhiy tarawların esapqa almay turıp túsintiriwge umtıladı.

Motiv- bul sub`ektin mıtájlıkların qanaatlandırıwǵa baylanıslı qanday da bir xızmetke túrtki boladı. Sonday-aq motiv degende háreket hám qılıqlar sebebi, sub`ektti aktivlikke úndewshi ishki hám sırtqı sharayatlar túsiniledi. Eń kóp tarqalǵan anıqlama boyınsha motiv-bul insandı

xızmetke úndewshi kúsh, sebep yamasa mótájlikler jıyındısınan ibarat. Motiv túsiniğine alımlar trepinen tómendegishe anıqlamalar beriledi: A.Maslou boyınsha, motiv bul mótájlikler, zárúrlıklar jıyındısı. S.L.Rubinshteynıń pikirinshe, motiv bul mótájliktiń moyınlanıwı hám qanaatlandırılıwı. S.L.Rubinshteyn: «Motivatsiya –bul psixika arqalı ámelge asıwshı determinatsiya». A.N.Leont`ev-motivti insan xızmetine baǵdarlangan anıq mótájlikler hám onı qozǵatıwshı jaǵday dep esaplaydı. Motiv- belgili mótájliklerdi qanaatlandırıw menen baylanıslı xızmetke úndewshi kúsh.

Motiv hám motivatsiya mashqalası jáhán psixologiyasında túrli qiyli qarastan jandasiw arqalı izertlenip kelinmekte. Uzaq hám jaqın shet ellerde ózine tán psixologiyalıq mektepler payda bolǵan bolıp, olardıń negizinde ilimiy pozitsiyalar hám kontseptsiyalar mánisi tárepinen pariqlanıwshı ideyalar hám baǵdarlar jámlesedi.

Rus sovet psixologiyası alımları K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N.Leont`ev, P.M. Yakobson, V.I. Selivanov, V.G. Aseev hám basqalar usı mashqala júzesinen izertlew jumısların alıp barǵan. V.S.Merlin motivlar sistemasınıń ayırım táreplerin ashıp bergeni. Ol motivler sistemasınıń qalıplesiwin bılayınsha túsindiridi: «túrli motivler barabara óz-ara baylanıslı hám bir-birine baǵıńqı bolıp baradı hám aqıbetinde motivlerdiń bir pütün sisteması júzege keledi».V.S.Merlinniń pikirinshe, motivler sistemasınıń qalıplesiw protsesinde tek ǵana motivler turaqlılıǵı emes, bálkim mtivlardı ańlap bilisharti orınlanıwı kerek.

Demek, V.S.Merlin boyınsha motivlar sisteması óz-ara baylanıslı hám bir-birine baǵıńqı shaxs motivlarınıń bir pütün jıyındısınan ibarat. Bixeviorizmniń tiykarshisi i D.J.Uotson (1878-1938) psixologiya pániniń bas waziypası minezdi izertlewden ibarat dep túsinedi. Ol psixikalıq qubilislardan waz keship, minezdi eki formaǵa, yaǵniy ishki hám sirtqıǵa ajiratadı, olar óz-ara juwaplar stimuli menen tıǵız baylanisli ekenligin aytıp ótedi. Bixeviorizm ushin «minez» tiykarǵı túsiniqke aylanıp, onıń psixikası menen baylanisin shetlep ótilgen. Ol psixikalıq jaǵdaylardı tekseriwden bas tartıp, minez – qulıqtı ishki hám sirtqı formalarǵa ajiratadı hám olar stimuli menen juwap sipatında tuwrıdan tuwrı óz ara baylanisqan. Avtor ushin “minez – qulıq” tiykarǵı túsiniqke aylanadı, bunıń nátiyjesinde onıń psixika menen baylanisi ádettegidey nársede dep bahalanadı.

Bixevioristerdiń pikirinshe, psixologiyaniń predmeti psixika emes, bálkim reaksiyalar jıyınǵı bolǵan minez – qulıq bolıp esaplanadı, minez – qulıq motivi sirtqı tásirge dene aǵzalarınıń juwap reaksiyası sipatında júzege keledi.

Dúnıyaǵa belgili bolǵan “Stimul reaksiya” formulasına tiykarlangan bixevioristlar instinktiv minez – qulıq motivin insanniń minez – qulqına mexanikalıq ráwishte kóshiriwdi ańlatıp keledi. Olardıń túsindiriwlerine qaraganda, insan minez – qulıqı sanasızlıqtan ibarat bolıp, sirtqı

qozgatiwshi “stimul” sebepli dene agzalariniń juwap reaksiyasi sipatında júzege keledi. Házirgi zaman bixevioristleri stimuldi sirtqi qozgatiwshi sipatında qaraydi, dene agzasiniń ishki quwatin aktivlestiredi dep túsinedi. Neobixevioristik kontseptsiyalarda jańa túrkilerdiń payda bolıwı insanniń organikaliq mıtájligin qanaatlandiriwdiń stimuli nátiyjesi menen muwapiqlasiwi sipatında túsindiriledi. Soǵan qaramastan, bási bixevioristlar, tiykarinan E.Torndayk, E.Tolmen, K.Xoll, D.Xebb siyaqlilar minez motivatsiyasına belgili dárejede itibar qilǵan. Olar ózleriniń izleniwlerinde minez motivatsiyasınıń «tómen dárejelerin» úyrenip, tishqanlarǵa tájiriye islerin alıp barıp, janiwarda ashliq, suwsizdiq hám olardıń túrlishe dárejelerin reaksiya tezligine qaraǵanda payda bolıw ózgesheligi, hár qiyli sharayatta motivatsiyanın kúshi tuwrısında belgili nizamlılıqlar ashıwǵa umtilǵan. Házirgi zaman bixevioristleri stimuldi sirtqi qozgatiwshi sipatında taliqladi hám organizmdıń ishki energiyasin aktivlestiriwshi dep esaplaydi.

Bixevioristler insandı shaxs sipatında rawajlanıw protsessin sáwlelendiriwshi ózine tánligin ya shetlep ótedi yaki óte ápiwayı tárizde eskertiwge tán

Motivler dúzilisin genetikaliq basqishta qalıplesiw iqtimalin taliqlaw nátiyjesinde oniń ápipayı, bir basqishli joqari dárejege ósip ótiw protsessi ipsemimli faktorlar járdem menen anıq kórsetip beriledi. Rus psixologları arasında V.G.Aseevniń izertlewlerinde motivacion sistema máselesi bir qansha tereń úyrenilgen, insan motivacion tarawdıń ontogenetik rawajlanıwı dawamında bul taraw sistemalı rawajlanıwǵa qaraǵanda meyillikti kórsetedi. Bul meyillik V.G.Aseev kórsetiwinshe, stixiyali qalıplesiwshi, iytermelewshi kúshlerdiń úlkenirek motivacion birliklerin óz ara qosılıp payda boladı. Motivacion sistemaniń birligi sıpatında V.G.Aseev iytermelewshi kúshlerdi dizimge aladı. Bul túsinik sheńberinde ol motiv, zárúrlık, qızıǵıw, umtıw, maqset, meyil, motivacion ustanovka hám basqalardı kiritedi. Solay etip, V.G.Aseev túrli motivacion hádiyseler, meyil túrleri ortasında sistemalı múnásibet bar dep esaplaydı. Ayrim izertlewshiler máselen, V.E.Chudnovskiy, V.I.Kovalev motivlar sisteması hám shaxs jónelisi ortasında baylanıslılıq bar ekenligin kórsetip ótpekte. P.T.Yakobson bolsa minez-qılıq motivaciyası bárqulla qádiriyatlar sistemaları menen baylanıslılıǵıń aytıp, motivlerdi shaxs qádiriyatları orientaciyasına baǵınıwı birlikler sıpatında úyreniwdi usınıs etedi. Onıń pikirinshe bunday izleniw sociallıq psixologiyalıq baǵdarda ámelge asırılıwı kerek.

REFERENCES

1. Журавлев В.И. Педагогические проблемы профессионального самоопределения выпускников средней школы: Автореф. дис. д-ра наук. Л., 1983. – 167 с.
2. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Кризисы профессионального становления личности // Психол. журнал. 1997. - Т.18. - №6. - С. 35-44.

3. Овсяник, О.А. Математические методы в психологии: учебное пособие / О.А. Овсяник, Ю.В. Бажданова. – М.: Издатель Афанасьев В.С. 2018. – 128 с.
4. Овчарова, Р.В. Технологии практического психолога образования: учеб, пособие / Р.В. Овчарова. – М.: Сфера. 2001. 24. Олпорт, Г. Становление личности / Г. Олпорт. – М.: Смысл. 2002. – 462 с. 25. Павлов, И.П. Условный рефлекс / И.П. Павлов. – СПб.: Лениздат. 2014. – 224 с
5. Павлютенков, Е.М. Формирование мотивов выбора профессии / Е.М. Павлютенков. – Киев. 2012. – 80 с.
6. Tajimuratova S. BASQARIW DÁREJESIN ILIMIY DÁREJEDE RAWAJLANDIRIW //NRJ. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 24-27.
7. Shaxnoza T., Rayxan K. JOYBARLARDIŃ SHÓLKEMLESTIRIWSHI STRUKTURALARI //NEW RENASSAINCE CONFERENCE. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 124-128.